

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl/Year: 6, Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 4

Aralık/December-2025

Sahabe, Tâbiûn ve Sonrası: Rivayet Güvenliği ve Mevzû Haberlerin Ortaya Çıkışı¹

The Companions, the Followers, and After: The Security of Narration and the
Emergence of Fabricated News

Abdulalim ADIGÜZEL

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Hadis Anabilim Dalı
Dr. Assistant Professor, Ağrı İbrahim Çeçen University Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic
Islamic Sciences, Department of Hadith Sciences
Ağrı/TÜRKİYE

abdulalim@agri.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4149-7546>

Atıf / Citation: Adıgüzel, Abdulalim. “Sahabe, Tâbiûn ve Sonrası: Rivayet Güvenliği ve Mevzû Haberlerin Ortaya Çıkışı”, *Genç Mütefekkirlere Dergisi* 6/4 (Aralık/December, 2025), 1134-1152.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.18044147>

Yayın Bilgisi/Publication Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Date Received: 10.09.2025

Kabul Tarihi/Date Accepted: 05.12.2025

Sayfa Aralığı/ Page Range: 1134-1152

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by: Nihat DEMİRKOL / TÜRKİYE

---

¹ Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda 2022 yılında tamamlanan Mevzûat Literatürü ve Kaynaklık Değeri başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

ÖZET

Bu çalışma, hadis rivayetinin Hz. Peygamber döneminden başlayarak Sahabe, Tabiûn ve Hicrî III. asra uzanan tarihî gelişimini ele almakta; rivayet sürecinde ortaya çıkan sorunları ve özellikle mevzû (uydurma) hadislerin doğuş sebeplerini incelemektedir. İlk dönemde sözlü aktarıma dayanan rivayet geleneği, hem Kur'an'la karışma endişesi hem de yazı kültürünün sınırlılığı sebebiyle yavaş bir gelişim göstermiştir. Fitne döneminin başlamasıyla birlikte hadis rivayeti daha titiz bir sorgulama sürecine girmiş; isnad uygulaması sistemli bir tedbir olarak yaygınlaşmış ve cerh-ta'dil faaliyetlerinin temelleri atılmıştır. Tabiûn döneminde İslam coğrafyasının genişlemesi ve farklı kültürlerle etkileşimin artması, uydurma haberlerin çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz'in hadislerin tedvinine yönelik girişimiyle kurumsal bir çözüme kavuşturulmuştur. Hicrî III. asırda ise hadislerin büyük kısmı yazılı kaynaklarda toplanmış, sahihlik kriterleri belirginleşmiş ve mevzû rivayetlere karşı kapsamlı eserler telif edilmiştir. Çalışma, hadis rivayet geleneğinin şekillenmesinde sosyal, siyasî ve itikadî unsurların etkisini ortaya koymakta; aynı zamanda mevzû hadislerin temel konu alanlarını ve bunların literatürdeki yansımalarını değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rivayet, İsnad, Mevzû Hadis, Tedvin, Cerh ve Ta'dil.

ABSTRACT

This study examines the historical development of hadith transmission from the time of the Prophet Muhammad through the periods of the Companions, the Successors, and up to the third Islamic century. It analyzes the challenges encountered in the transmission process and explores the emergence and spread of fabricated (mawḍūʿ) narrations. In the earliest period, hadith transmission relied predominantly on oral reports, largely due to concerns about confusion with the Qurʾan and the limited prevalence of literacy. With the onset of the fitna period, the transmission process required greater scrutiny; the isnād system became a systematic safeguard, and the foundations of reliability assessment (jarḥ and taʿdīl) were established. During the Successors' era, the expansion of the Islamic world and increased interaction with diverse cultures facilitated the rise of fabricated and foreign-origin reports. This situation prompted Caliph ʿUmar ibn ʿAbd al-ʿAzīz to initiate the official compilation of hadith. By the third Islamic century, most hadiths had been recorded, criteria for authenticity had become more structured, and comprehensive works began addressing fabricated narrations. This study highlights the social, political, and theological factors that shaped the hadith transmission tradition and further examines the major thematic categories of fabricated reports and their reflections in the hadith literature.

Keywords: Hadith, Transmission, Isnad, Fabricated Hadith, Compilation, Jarh and Taʿdil.

Giriş

Hadis Rivayeti ve Mevzû Hadisler

Hadisler, Kur'an-ı Kerim'den sonra İslam dininin ikinci kaynağıdır. Dinin doğru anlaşılması ve hükümlerinin doğru uygulanabilmesi hadislerin sonraki nesillere sağlam şekilde aktarılmasını gerektirmektedir. Bu hakikatin şuurunda olan Sahabe, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunup, onunla vakit geçirerek bir şeyler öğrenmeye gösterdikleri gayretin yanında onu kendilerinden sonrakilere aktarmayı da bir vazife edinmişlerdir. Böylece ilk dinleyiciler olan sahabe Peygamberden duyduklarını, gördüklerini kendilerinden sonraki tabii nesline, onlar da kendilerinden sonra gelen nesle aktara gelmişlerdir ve bu süreç hadislerin rivayetinin ilk örneği olmuştur.

Hadislerin dindeki konumunun ve otoritesinin farkına varan bazı kişi ve gruplar, menfaat temini ya da bağlı oldukları fırkaların yararını gözetme, hatta kimi zaman Müslümanlar arasında fitne ve ayrışma oluşturma amacıyla hadis uydurma faaliyetlerine yönelmişlerdir. Bu süreçte ortaya çıkan hadis uydurmacılığı olgusu, erken dönemden itibaren İslâm âlimlerinin dikkatini çekmiş; uydurma rivayetlerin ayıklanması amacıyla büyük bir titizlikle çeşitli tedbirler alınmıştır.

Ancak bu tedbirlere rağmen mesele, her zaman kontrol altında tutulabilmiş değildir. Zira İslâm coğrafyasının kısa sürede genişlemesi, farklı kültür ve düşünce çevrelerinin İslâm toplumuna dâhil olmasına yol açmış; siyasî ve itikadî nitelikli ihtilafların derinleşmesiyle birlikte bazı bölgelerde ciddi toplumsal kırılmalar yaşanmıştır. Bu gelişmeler, zamanla keskin fikir ayrılıklarını beslemiş ve neticede Müslümanlar arasında çeşitli fırkaların teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır.

Siyasî veya itikadî saiklerle ortaya çıkan fırkaların, kendi görüş ve menfaatlerini desteklemek amacıyla hadis uydurmalarının yanında, bazı şahısların da herhangi bir fırkaya bağlı olmaksızın tamamen şahsî çıkar temini için bu yola başvurdukları anlaşılmaktadır. Zamanla hadis rivayetinin herkese açık bir alan olmaktan çıkması ve rivayet ehlinin titizlikle seçilmesi, muhaddisleri hem halk hem de yöneticiler nezdinde itibarlı bir konuma yükseltmiştir. Bu itibarın sağladığı imkânlardan faydalanmak isteyen kimselerin ortaya çıkması ise sürecin tabii bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

1. Hadis Rivayetinin Geçirdiği Safhalar

Hiz. Peygamber ve arkadaşlarının söz, fiil ve takrirlerinin dinî bir hüviyet içermesi açısından önemli oluşu ve karşılaşılan herhangi bir meselede Peygamber'in, bu gibi durumlar karşısında sergilediği tutumunun ne olduğunun aranması, hadislerle başvurmayı gerektirmektedir. Bu sebeple dinî veya dünyevî bir meselenin menfî veya müspet çözümünde başvuru rivayetlerin metin olarak doğruluğu ve isnat edilene aidiyeti büyük önem arz etmektedir. Hadislerin aktarılışı sırasında ortaya çıkan durumların, Peygamber zamanı ve sonrasında geçirdiği evrelerin bilinmesi hadislerin doğru anlaşılması açısından gerekli bir durumdur.

Çeşitli amaçlarla ve sebeplerle ortaya çıkan mevzû haberlerin hadis formunda nakledilmesi ve bu haberleri uyduranlar tarafından hadis vasfıyla sunulması, mevzû rivayetlerin ortaya çıkışı bağlamında hadislerin rivayet edildikleri safhaların ayrıca ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Zira hadis tarihi ve usulü literatüründe hadislerin aktarılışı süreci kimi çalışmalarda kronolojik dönemler esas alınarak, kimi çalışmalarda ise râvi profilleri, rivayet ortamları veya metodolojik kırılmalar üzerinden incelenmiştir. Bu çalışmada ise söz konusu süreç, mevzû hadislerin doğuşu, yayılışı ve ayıklanma çabaları merkezinde ele alınacaktır.

1.1. Hiz. Peygamber Dönemi

Genel olarak Hiz. Peygamber'in söz fiil ve takrirleri olarak kabul edilen hadisler² Onun vazifesinin anlaşılması ve aktarılması açısından büyük önem arz etmekteydi. Allah'ın kitabının ve risalet görevinin etrafındakiler tarafından anlaşılabilmesinin yolu peygamberin davranışlarının takip edilip aktarılmasından geçmekteydi. Bunun bilincinde olan ilk nesil onun sohbetlerine ihtimam göstermiş, ondan gördükleri hal, tutum ve davranışları hem kendi hayatlarına tatbik etmeye hem de akranlarına ve kendilerinden sonra gelenlere aktarmaya çalışmışlardır.³

İlk dönem, Kur'an-ı Kerim'le karışması endişesi ve okuryazar olanların sayısının azlığı gibi nedenlerle ihmal edilen hadislerin yazılması,⁴ Hiz. Peygamber'in ilmin

² er-Râmehurmuzî, el-Hasen b. Abdîrahmân, *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, thk. Muhammed Muhibbuddîn Ebû Zeyd (Kahire: Dâru'z-Zehâir, 2016), 131.

³ Muhammed Zübeyr Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, trc. Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2004), 53–54.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Takyîdü'l-İlm*, thk. Sa'd Abdulgafâr Ali (Kahire: Dâru'l-İstikâme, 2008), 17.

kaydedilmesine yönelik tavsiyelerinin⁵ ardından, imkânlar nispetince yazıya aktarılmaya çalışılmışsa da sözlü aktarım her zaman ilk sırayı almıştır.⁶

Özellikle Hz. Peygamber konusunda büyük hassasiyet sahibi olan sahabe, ince bir dikkatle onun hal ve hareketlerini takip ederken onun adına bilmeyerek ve istemeden hata etme korkusundan dolayı hadisleri nakletmekten de uzak durmuşlardır.⁷

Bir kısım müellif tarafından hadis uydurmacılığının Hz. Peygamber döneminde ortaya çıktığı ve “*Men kezebe aleyye*”⁸ rivayetinin sebebi vürudunun Rasulüllah adına yalan söyleyerek menfaat teminine kalkışan bir şahısla ilgili olduğu aktarılmaktadır. Bu müelliflerin en bilineni Zâhirî âlim İbn Hazm⁹ (ö. 456/1064) sonrasında onunla aynı kanaati paylaşan son dönem ilim adamlarından Ahmed Emin,¹⁰ Zübeyr Sıddîkî,¹¹ Ebû Zehv¹² gibi şahsiyetler hadis uydurmacılığının başlangıcını belirlemek isterken Hz. Peygamber’in düşmanlarının onun hakkında sürekli yalanlar söyleyerek ona iftira ettiğini bildiğimizi dile getirmekte ve bunun da hadis uydurmacılığının başlangıcı olarak kabul edilebileceğini söylemektedir.¹³ Ancak ne var ki risaletin başlangıcından itibaren Hz. Peygamber’in müşrik ya da diğer din mensuplarından sürekli düşmanları ola gelmiştir. Bugüne kadar hadis ilmi ile iştigal eden âlimler ise düşmanlarının peygamber hakkında söylediklerini uydurma hadis kapsamında değerlendirmemiştir. Hadis uydurmacılığının bu dönemde başladığını iddia edenler, yukarıda değinilen Büreyde rivayeti olarak bilinen “*Men kezebe aleyye*” rivayetini dayanak olarak görmektedirler.¹⁴

⁵ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, 372.

⁶ M. Mustafa A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, trc. Hulusi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 19–25.

⁷ Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “İlim”, 38.

⁸ Bekir Kuzudişli, “Men Kezebe Aleyye... Hadisi ve Lâfzen Mütevatir Meselesi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/1 (Nisan 2007): 137–166.

⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîd, tsz), 2/205.

¹⁰ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1969), 211.

¹¹ Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 205.

¹² Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisün: İnâyetü'l-Ümmeti'l-İslâmiyye bi's-Sünneti'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1984), 480. Ebû Zehv, Resûlullah hayatta iken onun adına yalan söylendiğini, ancak hadis uydurmacılığının sistematik bir faaliyet hâline gelmesinin daha sonraki dönemde başladığını özellikle vurgular.

¹³ Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi* (Samsun: Etüt Yayınları, 1997), 39.

¹⁴ Bu rivayetin farklı değerlendirilmeleri için bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 18–46; Emin Aşikkutlu, “Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2006): 5–26; Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi: Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016), 43–57.

Yalan haber aktarıcılığı şüphesiz peygamber öncesinden beri varola gelen bir durumdur. Ancak hadis ilmi açısından paygamber hayatta iken onun adına peygamberin söylemediği veya yapmadığı bir haberi ona nisbet etmek zor gözükmektedir. Çünkü sahabenin peygambere karşı tutumu ve yer yer karşılaşılan bu tür durumların, peygambere vahiy yoluyla haber verildiği de dikkate alındığında, hadis uydurmacılığının peygamber döneminde ortaya çıkmadığını iddia eden müelliflerin tespitlerinin isabetli olduğu söylenebilir. Zira Hz. Peygamber hayatta iken, ona nispet edilen söz ve fiillerin sahabe tarafından doğrudan kendisine arz edilmesi mümkün olup, bu tür yanlış nispetlerin süratle tashih edilmesi güçlü bir denetim mekanizması oluşturmaktaydı. Bu durum, peygamberlik döneminde sistematik ve yaygın bir hadis uydurma faaliyetinin ortaya çıkmasını fiilen sınırlandıran en önemli etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir.¹⁵

1.2. Sahabe Dönemi

Sahâbe, sahâbî kelimesinin çoğul hali olup dost, arkadaş anlamına gelmektedir.¹⁶ Hadis ilmi ile iştigal edenler için ise sahabe kavramı, genel olarak Hz. Peygamber'i sağlığında görüp, kendisine iman eden kimseler için kullanılmaktadır.¹⁷ Sahabeden olan şahsiyetler peygambere iman ettikten sonra onun her anından istifade etmeye çalışmışlardır. Bunun neticesinde de sahip oldukları bilgilerini peygamber ile arkadaşlıkları sonucu doğrudan Kur'an ve sünnetten alıyorlardı.¹⁸ Hz. Peygamber'in de kendisinden işitilenleri sahabenin kendi aralarında aktarımını teşvik ettiği¹⁹ gibi sahabe de bazen peygamberin sohbetinden mahrum kalmama adına nöbetleşerek²⁰ karşılaştıkları yeni veya eski meseleleri ona sormuş ya da onun örnekliliği çerçevesinde çözüm arayışına girmişlerdir. Ondan sonra bile hadisleri rivayet ederken büyük bir titizlik göstermeye devam etmişlerdir.²¹ Öyle ki Enes

¹⁵ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, 478–481; Bünyamin Erul, "Sahabe Döneminde 'Tekzîb' ve Tekzîbin Mahiyeti: Rivayetlerdeki Tekzîb İfadelerinin Anlamı Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999): 462.

¹⁶ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed el-Mısırî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdır, tsz.), 1/519–520.

¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Hasan Abdülmun'im es-Selbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013), 63; İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nûruddîn İtr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2012), 293.

¹⁸ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 275.

¹⁹ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "İlim", 9; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), "İlim", 7.

²⁰ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "İlim", 27; Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1955), "Talâk", 34.

²¹ Nûreddîn İtr, *Menâhicü'l-Muhaddisîn el-Âmme fi'r-Rivâye ve't-Tasnîf* (Dımaşk: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2008), 59.

b. Malik (ö. 93/711-12) gibi şahsiyetler hadisi lâfzı ile aynen nakledeken hata etmiş olma ihtimaline karşın mesuliyetten kurtulmak için her rivayetinin sonunda “*ev kemâ kâll/söylendiği gibi*” diyerek rivayeti bitirmekteydiler.²²

Rivayetlerin genel olarak şifahî olarak aktarıldığı bu dönemde, onları yazılı olarak bir araya getirme teşebbüslerine de rastlanılmaktadır. Örneğin Hz. Ömer (ö. 23/644) hadisleri bir araya getirmek için istişarede bulunmuş; ancak bir süre düşündükten sonra insanların Kur’an sahifelerine gösterdikleri ihtimamı hadislerin yazıldığı sahifelere de göstermelerinden endişe etmesinden ötürü bundan vazgeçmiştir.²³

Hz. Peygamber’in sağlığında hemen her durumda kendisine müracaat edildiğinden, özellikle onunla aynı şehirde yaşayan sahabe için, ortaya çıkan durumlarda çözüm mercii peygamberin kendisi olmuştur. Ancak vefatı sonrası, özellikle İslam coğrafyasının genişlemesinden dolayı sahabe yeni durumlarla karşılaşmış ve cevap arayışı içerisine girmişlerdir. Karşılaşılan bu durumları cevaplama adına elbette ilk müracaat kaynağı Allah’ın kitabı olmuştur, ancak karşılaşılan bazı özel durumların cevabı yine kaynağı Kur’an olan Rasul’ünün hadisleri ve sünneti olmuştur.

Sahabeye -özellikle de idareci olanlarına- kendilerine yöneltilen soruların cevaplarının hadislerde yer alması, meselelerin çözümünde büyük kolaylık sağlamıştır.²⁴ Ama bu defa aktarılan haberin Peygamber’e aidiyeti meselesi ile alakalı tedbirlerin alınması ihtiyacı hasıl olmuştur.²⁵ Bununla alakalı olarak, peygamberden rivayette bulunan kişiye henüz Hz. Peygamber hayatta iken ondan işitilen sözlerin ve şahid olunan fiil ve takrirlerin “*Rasulullah’tan şöyle işittim*”, ya da “*O’nu şöyle yaparken gördüm*” gibi lafızlarla aktarılması, hadis rivayetinde Rasulullah sonrası haberlerin kaynağının sorgulanması adına Tabiîn ve Tebe-i Tabiîn döneminde hadis uydurulmasına karşın -daha yaygın bir şekilde- uygulamaya konulan isnad faaliyetinin başlangıcını oluşturmaktadır.²⁶

²² er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsıl*, 550.

²³ Ebû Zehv, *el-Hadis ve’l-Muhaddisün*, 125–126; Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 36.

²⁴ Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam (Sebebü İrâdi’l-Hadis)* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 122.

²⁵ Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, “İlim”, 27; Müslim, *Sahîh*, “Talâk”, 34.

²⁶ Ömer b. Hasen Osman Fellâte, *el-Vad’u fi’l-Hadis* (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2016), 2/24.

Sahabe döneminde hadislerin doğru aktarılması adına alınan diğer tedbirler ise bir haberi aktaran kimseden şahit istenmesi²⁷ ve hadisin peygamberden işitildiğine veya peygamberin görüldüğüne dair yemin ettirilmesidir.²⁸ Sahabenin büyükleri olarak kabul edilen halifelerin ve Hz. Aişe, Abdullah b. Ömer gibi şahsiyetlerin bu tür uygulamalara müracaat ettikleri aktarılmaktadır.²⁹ Bu uygulamaların işitilen her hadis için yapıldığına dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak hukukî sonuçları olan ya da söylendiği esnada muhatabı tarafından ilk defa işitilen bazı haberlerde sahabenin büyükleri mevzûnun ehemmiyeti açısından bu tür yollara müracaat etmişlerdir. Bu duruma ilaveten kıssa anlatmasıyla bilinen şahsiyetlerin de yalancılıkları dolayısıyla sahabilerin bulunduğu meclislerde kendilerine yer bulamadığı da naklolunmaktadır.³⁰

Sahabe dönemi aynı zamanda Peygamber'in vefatı sonrası ortaya çıkan bazı olaylara sahne olmuş bir dönemdir. Bu olaylar, etkileri günümüze kadar süregelen bazı fikir ayrılıklarının temelini oluşturmaktadır. Hadis uydurmacılığının sahabe döneminde başladığını iddia eden müellifler, hadislerin uydurulmasına sebep olarak bu fikir ayrılıklarını göstermektedirler.

Hz. Osman'ın vefatına kadar hadis rivayetinde büyük oranda aralarında bir güven tesis etmiş olan sahabe³¹ fitne olaylarının başlamasıyla hadis alırken ihtiyatı ön planda tutmuş ve rivayeti aktaranın kim olduğuna dikkat etmeye başlamışlardır. İbn Abbas'ın: “*Fitne ortaya çıkmadan önce Peygamber'den bir haber nakledildiğinde kulak kesilirdik. Ancak insanlar her duyduklarını nakletmeye başladıklarında sadece bildiğimiz hadisleri*

²⁷ Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Muslim* (Beyrut: Dâru Kurtuba, 2009), “Âdâb”, 36–37; Hâkim en-Neysâbüri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs ve Kemmiyyeti Ecnâsîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2010), 137; Mustafa Karataş, “Hadis Rivayeti Karşısında Sahâbenin Tutumu”, *Diyanet İlmî Dergi* 36/1 (2000): 5–18.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 1/179; Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs*, 137; Abdurrahman Ece, “Câbir b. Abdullah'ın Hadis Rivayet Metodu”, *Şarkiyat* 9/1 (Nisan 2017): 336–363.

²⁹ M. Mustafa A'zamî, *Menhecu'n-Nakd 'inde'l-Muhaddisîn* (Suûd: Mektebetü'l-Kevser, 1990), 10.

³⁰ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdillâh b. el-Absî, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1409), 5/291; Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tahzîru'l-Havâs min Ekâzîbi'l-Kussâs*, nşr. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1974), 1/198.

³¹ Berâ b. Âzîb: “*Bizler rivâyet ettiğimiz hadislerin hepsini Rasulullah'tan işitmedik. İşitenler orada olmayanlara rivâyet eder, birbirimize yalan söylemezdik.*” Enes b. Mâlik ise: *Biz rivâyet ettiklerimizden hepsini Peygamber'den duymadık. Bunları aramızda rivâyet eder, birbirimizi yalancılıkla itham etmezdik.*” Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'İlmî'r-Rivâye*, 414.

rivayetleri dinledik/aldık."³² dediği nakledilmektedir. Bu ve bu mealde aktarılan rivayetler, hadis rivayetinin fitne ile beraber zor bir sürece girdiği peygamber adına yalan söyleyebilecek şahsiyetlerin artık hadis rivayet etmeye başladıklarını göstermektedir. Hatta kıssacıların (kussâs) ortaya çıkışı ile alakalı da Hz. Osman'nın vefatına kadar kıssa anlatan kimselerin bulunmadığı, bunların ortaya çıkışının fitne ile beraber olduğu aktarılmaktadır.³³

Bir haberin kaynağının/kime ait olduğunun sorgulanmaya başlanmasının zamanı tam olarak bilinmemekle beraber,³⁴ Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayet kimden alındığının sorulması, bilinen adıyla isnad faaliyetinin, başlangıcı bu döneme tekabül etmektedir.³⁵ Hz. Peygamber hayatta iken sahabe arasında Rasulullah'tan işitilen, görülenin rahatlıkla aktarıldığı, hatta hayatın olağan akışı içerisinde gayet tabii bir durum olarak kabul edilmekte idi.³⁶ Ancak fitne ile beraber işitilen bir hadisin senedinin sorulmaya başlandığını, aynı zamanda kendi döneminin önemli hadis alimlerinden, Muhammed b. Sîrîn'e (ö. 33/110) nisbet edilen: "*Bu hadisler dindir dininizi kimden aldığınıza iyi bakınız.*"³⁷ ve "*Önceleri isnad sorulmazdı, ta ki fitne ortaya çıkınca, bize (kendilerinden) rivayet ettiğiniz kimselerin isimlerini söyleyin, denmeye başlandı. Böylece Sünnet ehli olanların hadisleri alınır bidat ehli olanların ise alınmazdı.*"³⁸ meşhur rivayetleri, isnadın hadisleri aktaran kimselerin kasten ya Peygamber adına hadis uydurma ya da hadisleri değiştirme gibi bir niyetlerinin olması durumunda hadislerin muhafaza edilmesine yönelik bir tedbir olarak ortaya çıktığını göstermektedir.³⁹ Bu sözlerin nisbet edildiği İbn Sîrîn'in tabiünden olduğu bilinmekteyse de aynı dönemde

³² Müslim, *Sahîh*, "Mukaddime", 7; İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Şu'ayb el-Arnaûd (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Mukaddime", 20; Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî, *el-Müsned*, nşr. Merzûk b. Hiyâs ez-Zehrânî (Kahire: Dâru't-Ta'sîl, 1436/2015), "Mukaddime", 6.

³³ İbn Vaddâh el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh, *el-Bida' ve'n-Nehyu 'anhâ*, nşr. Amr Abdulmun'im Suleym (Kahire-Cidde: Mektebetü İbn Teymiyye / Mektebetü'l-İlm, 1416), 1/50; İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *es-Sahîh*, nşr. Şu'ayb Arnavût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 14/156.

³⁴ Recep Şentürk, *Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağı (610–1505)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 58.

³⁵ İsnadı ilk araştıran kimsenin Kûfeli tabii alimi eş-Şa'bî (ö. 104/722) olduğu ve bunda Kûfe bölgesinde bulunan hadis uydurmacılığının etkili olduğu düşünülmektedir. Bkz. Hüseyin Akgün, *Hadis Rivâyet Coğrafyası: Hicri İlk 150 Yıl* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 89.

³⁶ A'zamî, *Menhecu'n-Nakd 'inde'l-Muhaddisin*, 192.

³⁷ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, 414; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, 1/122.

³⁸ Müslim, *Sahîh*, "Mukaddime", 15; er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, 208.

³⁹ Ancak Fellate, İbn Sîrîn'in "*Önceleri isnad sorulmazdı.*" sözünün hadis uydurmacılığının başlangıcına delil olarak değil de hadislerin alınmasında ihtiyatın başlangıcı olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. Bkz. Fellâte, *el-Vad'u fi'l-Hadîs*, 266; Yıldırım, *Hadis Problemleri*, 38.

sahabe içerisinde hadis rivayetiyle bilinen pek çok kimsenin hala hayatta olması sebebiyle bu durumun sahabe dönemi içerisinde ortaya çıkan bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁰ Sahabe dönemi içerisinde gerçekleşen ve Hz. Osman'ın katli ile ortaya çıkan fitne hadisesi genel olarak hadislerde uydurma ve ifsad hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.⁴¹ Son olarak denilebilir ki ashab, sahabenin büyükleri hayattayken, sehven de olsa Hz. Peygamber'e söylemediği bir şeyi nisbet ederim ve bu da onun adına yalan olur, diyerek hadis rivayet etmekten kaçınmışlardır. Ancak sahabe sayısının azalmasıyla ve ortaya çıkan yeni durumlar sebebiyle, bir kısım sahabe bilinçli hadis uydurma faaliyetine şahit olduğundan dolayı daha da temkinli davranmıştır.

1.3. Tabiûn Dönemi

Tabii kelimesinin çoğul hali olan tabiûn kavramı sahabeyi görüp onlarla yaşayan kimseler için kullanılmaktadır.⁴² Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra sahabe ile zaman geçiren tabiiler onlardan Peygamber'e dair malumatı almak için hevesli davrandılar. Özellikle sahâbenin hadislere karşı olan özeni ve hadisi başkalarına aktarırken ortaya koydukları temkinli davranışları, onlardan sonra gelen nesil olan tâbiûn nesli tarafından, hadis rivayetinin ağır bir sorumluluk olduğu bilinci ile aynı özenle devam ettirilmeye çalışılmıştır.⁴³ Tabiiler Hz. Peygamber'in vefatından sonra, fetihlerin yaygınlaşması gibi çeşitli sebeplerle başka şehirlere dağılan sahâbeden hadis/ilim öğrenmek için çok yoğun yolculuklar da yapmışlardır.⁴⁴ Kendilerinde olmayan hadisler için uzak diyarlara gidip onu elde etme yolculukları (*er-Rihle fî talebi'l-hadis*)⁴⁵ faaliyetinin başlangıcı olan bu seyahatler) bu dönemde daha yaygın bir hal almıştır.⁴⁶

Hicrî ilk asrın sonlarına doğru gelindiğinde ise tabiûn nesli gerek seyahatler gerek başka nedenlerle farklı kültürlerle karşılaşmaya başlamış bu da uydurma haberlerin, İsrâilî bilgilerin hadis olarak nakledilmesi tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Yine hadis konusunda

⁴⁰ Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi: Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 109.

⁴¹ İbn Dihye el-Kelbî, Ebû'l-Hattâb Ömer b. el-Hasan el-Endelûsî, *Edâ'u mâ Vecebe min Beyân Vad'i'l-Veddâ'in fî Receb*, thk. Muhammed Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1998), 17; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 19–26; Yıldırım, *Hadis Problemleri*, 46; Yücel, *Hadis İstulahtarının Doğuşu ve Gelişimi*, 42–47.

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, 31; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 302.

⁴³ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 26.

⁴⁴ İbrahim Hatiboğlu, "Rihle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XXXV (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 107–108.

⁴⁵ Abdullah Aydın, *Hadis İstulahtar Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 255.

⁴⁶ Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 100–101.

birinci derece kaynak mercii olan sahâbe ve tabiun neslinin büyükleri denilebilecek şahsiyetler büyük oranda hayattan çekilmiş,⁴⁷ hadis uydurma faaliyetleri başlamış bir yandan da siyasî ve itikâdî mezheplerin teşekkülüyle fırkalar, nasları kendi yöntemleriyle anlamaya ve yorumlamaya başlamışlardır.⁴⁸ Hadislerin ideolojik yorumlamalarla çarpıtılması, uydurulan hadislerin sağlamlarıyla karıştırılması riskinin iyice belirdiği bu zamanda dönemin Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) tarafından, hadislerin yazılarak bir araya getirilmesi talimatı verilmiştir.⁴⁹ Böylece hicrî birinci asrın sonlarına doğru, hadis tarihi içerisinde önemli bir yeri olan resmî ve sistemli tedvin faaliyeti başlamıştır.⁵⁰

İslâm ümmetine has ve orijinal bir sistem olan isnad uygulaması, tabiûn döneminde daha yaygın kullanılması nedeniyle, hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.⁵¹ Bu durum senedde yer alan ravilerin ehliyetlerinin araştırılmasını da zorunlu hale getirmiştir. Bu sebeple ravinin hadis rivayetine ehil olmadığını ortaya koyabilmek için *cerh*, ehil ve güvenilir olduğunu belirleyebilmek için *ta'dil* faaliyetine başlanmıştır.⁵² Böylece hicrî birinci asırda, hadis ilminin temel taşlarından olan *isnad* ve *cerh* ve *ta'dil* uygulamaları da yer edinmişlerdir.

Yine bu dönemde, Müslümanlar arasında fitne hareketi kaynaklı ayrışmalar başlamış ve bu ayrışmalar gruplaşmalara sebebiyet vermiştir. Bu gruplar çoğalırken her kesim kendi görüşünü destekleyen rivayetleri kullanmış ve bu durum maalesef beraberinde uydurma hadislerin kullanımının yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Özellikle siyasî ayrışmalar sonucunda bazı kimseler kendi taraftarı oldukları fırkanın fazileti hakkında hadis

⁴⁷ Muhammed el-Hatîb el-Accâc, *Sünnetin Tesbiti*, trc. Mehmet Aydemir (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005), 191.

⁴⁸ H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 111–116; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 225.

⁴⁹ Fesevî, Ebû Yûsuf Yakûb b. Cuvvân, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târih*, thk. Ekrem Ziya Umerî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410), 1/644–645; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, 132; Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, 225.

⁵⁰ İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2008), 41. Ayrıca hadislerin lafzen değil mana ile rivayetini de hadiste yalanın nedenlerinden biri olarak zikreden alimlerin olduğu da görülmektedir. Örneğin Fahrüddîn er-Râzî, ravinin haberi mânâ ile rivayet etmesinden dolayı, bir lafzın yerine münasip olmayan başka bir lafızla rivayet etmiş olmasını, hadise yalanın girmesinin nedenlerinden biri olarak saymıştır. Fahrüddîn er-Râzî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer et-Teymî, *el-Mahsûl*, nşr. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî (Beirut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1418/1997), 4/302; Süleyman Doğanay, *Hadis Rivayetinde Ravi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006), 132.

⁵¹ İsnad ile alakalı farklı değerlendirmeler için ayrıca bkz. Recep Şentürk, "İsnadın İçtimâî ve Edebî Yapısı: Tarihî Bir Yaklaşım", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (Haziran 2004): 31–50.

⁵² Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 41.

uydurılmaktan geri durmamıştır.⁵³ İlaveten hadis uydurduğundan dolayı İslam âlimleri tarafından *cerh* edilen Hâris b. Abdillâh el-A‘ver (ö. 65/684),⁵⁴ Cüme‘ b. Umeyr (ö. 110/728),⁵⁵ Muğîre b. Saîd (ö. 119/737)⁵⁶ gibi kimselere bakıldığında bu şahısların tabiûn döneminde yaşayan kişiler oldukları görülecektir.⁵⁷

1.4. Hicri III. Yüzyıl ve Sonrası

Hicrî üçüncü asır, hadis tarihi açısından büyük dönüşümlerin yaşandığı bir zaman dilimine tekabül eder. Bu dönüşümde o dönem yaşayan ilim adamlarının gayretlerinin payı büyük olmuştur. Yine bu dönem hadis ile iştigal edenlerin karşıt gruplarla ilmen çokça mücadele ettiği ve bunun neticesinde günümüz hadis çalışmalarına kaynaklık eden birçok temel eserin telif edildiği bir zaman dilimidir. Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i ile Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri, Tirmizi ve İbn Mace’nin *Sünen*leri bu kaynaklardan bazılarıdır. Üçüncü asır itibariyle rivayetlerin çoğu artık yazıya geçirilmiş, hadis tarihi açısından önemli bir merhale olan tedvin faaliyeti nihayete ermiştir. Zehebî (ö. 748/1348) bu yüzyıla gelindiğinde artık hafızada olup da kaydedilmeyen rivayetin bulunmadığını ve bu türden rivayette bulunan ravinin de artık kalmadığını belirtmektedir.⁵⁸

Bu dönemle beraber peyderpey hadis usûlü konularının işlendiği eserler de yazılmaya başlanmış, hadis bir ilim olarak mevcudiyetini iyice ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda usûl bilgilerini ihtiva eden eserlerden Şafî’nin (ö. 204/820) *er-Risâle*’si, Tirmizî’nin (ö. 279/892) *el-İlelu’s-Sağîr*’i ve Ebû Dâvud’un (ö. 275/889) *Risâle ilâ Ehli Mekke*’si en önemli olanlarıdır.⁵⁹ Yine bu dönemde *ilel ve târîh* ve *tabakât* türü eserler de yazılmaya ve hadis edebiyatının çeşitli türleri oluşmaya başlamıştır.

⁵³ Abdulfettâh Ebû Guddê, *Lemhât min Târîhi’s-Sünne ve ‘Ulûmi’l-Hadîs* (Halep: Mektebetü’l-Matbû‘âti’l-İslâmiyye, 1984), 47.

⁵⁴ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz, *el-Muğnî fi’d-Du‘afâ*, nşr. Nüreddîn İtr (Katar: İdâretü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, tsz.), 1/213.

⁵⁵ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine’l-Muhaddisîn ve’d-Du‘afâ ve’l-Metrûkîn*, nşr. Mahmûd İbrahim Zâyed (Halep: Dâru’l-Va‘y, 1396/1976), 1/218; Zehebî, *el-Muğnî fi’d-Du‘afâ*, 1/206.

⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl* (Haydarâbâd–Beyrut: Meclisü Dâ’ireti’l-Ma‘ârifî’l-Osmâniyye / Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1371/1952), 223; Zehebî, *el-Muğnî fi’d-Du‘afâ*, 2/318.

⁵⁷ Recep Emin Gül, “Hicri I. Asırda Hadis Uydurma Faaliyeti ve Hadis Uyduranların Tespiti”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (Aralık 2020): 253–277.

⁵⁸ Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *Mizânü’l-İtidâl fi Nakdi’r-Ricâl*, nşr. Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1382/1963), 1/112; İbn Hacer el-‘Askalânî, *Lisânü’l-Mizân*, 1/4.

⁵⁹ Abdulkerim Malkoç, “Abû Dâwûd’s Letter in which He Discussed His Method in as-Sunan: The Text and Translation with Notes”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* (2018): 243–269.

Tabiun nesliyle başlayan farklı kültür ve medeniyetlerle temas, hicrî üçüncü asır ve sonrasında da devam etmiştir. Uydurma rivayetlerin ve İsrâilî haberlerin artışı bu dönemlerde daha geniş boyutlara ulaşmış, bunların müslüman topluluklar arasında yayılmasında ve bazı asılsız haberlerin tarih, tefsir ve hadis kitaplarında yer almasında kâs ve kârî gibi sıfatlarla anılan kıssacı ve vâizlerinin rolü büyük olmuştur.⁶⁰ Mevzûât eserlerine kaynaklık etmeleri itibariyle de önem arz eden cerh-tadil eserleri, bu dönemlerde yoğun bir şekilde telif edilmiş ve hadis uyduran raviler ve rivayetleri ile alakalı dönemlerinin önemli çalışmaları olmuşlardır. Ve bu çalışmaların ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri uydurma rivayetlerin yaygınlaşması olmuştur.⁶¹

---

⁶⁰ Hasan Cirit, “Kussâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XXVI (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 463–465.

⁶¹ Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 273.

SONUÇ

Hz. Peygamber'den itibaren başlayan hadis rivayet süreci, Sahabe, Tabiûn ve daha sonraki dönemlerde dinî bilginin sağlıklı biçimde aktarılabilmesi için titizlikle sürdürülmüş; ancak İslam toplumunun genişlemesi, siyasî ve itikadî ayrışmaların ortaya çıkması ve farklı kültürlerle etkileşimin artması, rivayetlerin güvenilirliğini tehdit eden yeni sorunlar doğurmuştur. Fitne döneminin ardından isnadın sistemli biçimde sorgulanmaya başlanması, ravilerin cerh ve ta'dil yoluyla değerlendirilmesi ve rivayet zincirinin vazgeçilmez bir unsur hâline gelmesi, hadis ilminin kurumsal yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Tabiûn döneminde uydurma haberlerin yaygınlaşması, hem firkaların propaganda amaçlı rivayet üretmelerine hem de şahsî menfaat amaçlı hadis uyduruculuğuna bağlı olarak artmış; bu tehlike Hicrî I. asrın sonlarında tedvin faaliyetlerinin başlatılmasını zorunlu kılmıştır. Hicrî III. asra gelindiğinde ise hadislerin büyük kısmı yazılı kaynaklarda toplanmış, sahihlik ölçütleri netleşmiş ve mevzû rivayetleri tespit etmeye yönelik müstakil eserler telif edilmiştir. Bu süreç, hem sahih rivayetlerin korunmasını hem de uydurma hadislerin tespit edilerek İslam ilim geleneğinden ayıklanmasını mümkün kılmıştır. Böylece hadis ilmi, tarihsel tecrübe boyunca ortaya çıkan ilmî ve toplumsal meydan okumaları aşarak bugünkü klasik formuna ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Accâc, Muhammed el-Hatîb. *Sünnetin Tesbiti*. Trc. Mehmet Aydemir. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005.
- Akgün, Hüseyin. *Hadis Rivâyet Coğrafyası: Hicrî İlk 150 Yıl*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- A'zamî, M. Mustafa. *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. Trc. Hulusi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- . *Menhecu'n-Nakd 'inde'l-Muhaddisîn*. Suûd: Mektebetü'l-Kevser, 1990.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cihan, Sadık. *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*. Samsun: Etüt Yayınları, 1997.
- Cirit, Hasan. "Kussâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2008.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temîmî. *el-Müsned*. Thk. Merzûk b. Hiyâs ez-Zehrânî. Kahire: Dâru't-Ta'sîl, 1436/2015.
- Doğanay, Süleyman. *Hadis Rivayetinde Ravi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2006.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh. *Lemhât min Târîhi's-Sünne ve 'Ulûmi'l-Hadîs*. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1984.
- Ebû Zehv, Muhammed. *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn: İnâyetü'l-Ümmeti'l-İslâmiyye bi's-Sünneti'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1984.
- Ece, Abdurrahman. "Câbir b. Abdullah'ın Hadis Rivayet Metodu". *Şarkiyat* 9/1 (2017): 336–363.
- Emîn, Ahmed. *Fecru'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1969.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- . "Sahabe Döneminde 'Tekzîb' ve Tekzîbin Mahiyeti". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999).

- Fellâte, Ömer b. Hasan Osman. *el-Vad'u fi'l-Hadîs*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2016.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Yakûb b. Cuvvân. *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târîh*. Thk. Ekrem Ziya Umerî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410.
- Hâkim en-Neysâbûrî. *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs ve Kemmiyyeti Ecnâsîh*. Thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2010.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Takyîdü'l-İlm*. Thk. Sa'd Abdulgafâr Ali. Kahire: Dâru'l-İstikâme, 2008.
- . *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*. Thk. Hasan Abdûlmun'im es-Selbî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Haydarâbâd-Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsî'l-'Arabî, 1371/1952.
- İbn Hacer el-'Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî. *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîd, tsz.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*. Halep: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sâdır, tsz.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. Thk. Şu'ayb el-Arnaûd. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- İbnü's-Salâh, Osmân b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-Hadîs*. Thk. Nûreddîn Itr. Dîmaşk: Dâru'l-Fikr, 2012.
- Itr, Nûreddîn. *Menâhicü'l-Muhaddisîn el-Âmme fi'r-Rivâye ve't-Tasnîf*. Dîmaşk: Dâru Tayyibe, 2008.
- Karacabey, Salih. *Hadis Tenkidi: Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Karataş, Mustafa. "Hadis Rivayeti Karşısında Sahâbenin Tutumu". *Diyanet İlmî Dergi* 36/1 (2000).
- Koçyiğit, Talât. *Hadis Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetinde Bağlam (Sebebü İrâdi'l-Hadis)*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- . "Men Kezebe Aleyye... Hadisi ve Lâfzen Mütevatir Meselesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/1 (2007).

- Malkoç, Abdulkerim. “Abû Dâwûd’s Letter in which He Discussed His Method in as-Sunan: The Text and Translation with Notes”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* (2018).
- Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1955.
- Özsoy, Abdulvahap. *Hadis Tenkidi: Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016.
- Özpinar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Râmehurmuzî, el-Hasen b. Abdirrahmân. *el-Muhaddisu’l-Fâsıl Beyne’r-Râvî ve’l-Vâ’î*. Thk. Muhammed Muhibbuddîn Ebû Zeyd. Kahire: Dâru’z-Zehâir, 2016.
- Sıddîkî, Muhammed Zübeyr. *Hadis Edebiyatı Tarihi*. Trc. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2004.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *Tahzîru’l-Havâs min Ekâzibi’l-Kussâs*. Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1974.
- Şentürk, Recep. *Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı (610–1505)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- . “İsnadın İçtimâî ve Edebî Yapısı: Tarihî Bir Yaklaşım”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (2004).
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1988.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- . *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Zehebî, Şemsüddîn. *el-Muğnî fi’d-Du’afâ*. Katar: İdâretü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, tsz.
- . *Mîzânü’l-İ’tidâl fi Nakdi’r-Ricâl*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1963.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Abdulalim ADIGÜZEL

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.
The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.
The author declares that he have no competing interests.